

Svitlana Kovpiк

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny
w Krzywym Rogu (Ukraina)
ORCID: 0000-0001-6455-5572

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ ЧЕНЦЯ В ПАЛОМНИЦЬКОМУ ТВОРІ В. ГРИГОРОВИЧА-БАРСЬКОГО МАНДРИ ПО СВЯТИХ МІСЦЯХ СХОДУ З 1723–1747 РР.

Актуальність дослідження. Вивчення особливостей художньої інтерпретації образу монаха в українському літературознавстві поки що не стало предметом спеціальних та системних досліджень науковців. Проте цей аспект є дуже цікавим та пізнавальним, адже постать монаха викликала та викликає неабиякий інтерес у віруючих.

У своїй статті *Образ богопосвяченої особи в українській поезії міжвоєнного періоду ХХ століття* І. Дмитрів відзначила:

Образ ченця в українській поезії міжвоєнного двадцятиліття наскрізно символічний. В умовах, коли зовсім знецінювалося людське життя, коли відбувалася жахлива дезорієнтація моральних вартостей, зумовлена воєнними лихоліттями, поети звертаються до образу богопосвяченої людини, образу, який є своєрідною антитезою до типової, найчастіше арелігійної людини початку ХХ століття¹.

Слушною є думка дослідниці стосовно того, що до образів богопосвячених осіб письменники звертаються саме в періоди знецінення людського життя, руйнації моральних цінностей.

¹ І. Дмитрів, *Образ богопосвяченої особи в українській поезії міжвоєнного періоду ХХ століття*, «Актуальні питання гуманітарних наук» 2015, вип. 12, с. 211.

Отже, моделювання художнього образу ченця для письменника – це своєрідний шлях до порятунку власної душі, можливість відсторонитися від буремних пережиттів сучасного йому суспільства.

Як відомо, інститут чернецтва на територіях Русі-України був створений одночасно з прийняттям християнства. Саме чернецтво було уособленням вищих християнських цінностей, ось тому в давньоруській літературі образ ченця асоціюється з скарбницею чистоти, мученика, праведника, трудівника. Як відомо, серед численних аскетичних вимог і правил, обов'язком кожного ченця було щоденне читання книг, отримуваних у монастирській бібліотеці від ченця-бібліотекаря, а це означало, що мешканці обителі були високоосвічені, обізнаними.

У 30-х роках XVIII століття образ ченця усебічно був презентований в паломницькій літературі. До кращих зразків цієї літератури належить твір українського письменника В. Григоровича-Барського *Мандри по Святих місцях Сходу 1723–1747 рр.*, який був об'єктом дослідження з різних позицій та точок зору, але художня інтерпретація образу ченця в цьому творі залишалася поза увагою літературознавців.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити специфіку художньої інтерпретації образу ченця в творі В. Григоровича-Барського *Мандри по Святих місцях Сходу 1723–1747 рр.*

Виклад основного матеріалу. Як відомо, рід українських митців Григоровичів-Барських був знаний в Україні через те, що з-поміж його представників були відомі в усьому світі художники, архітектори, письменники, видавці.

Василь Григорович-Барський у 1723 році розпочав подорож по Святих місцях світу, щоб на власні очі побачити їх та детально описати. У жовтні 1725 року він прибув на гору Афон і перше, що він відвідав це був болгарський монастир «Зограф». Ось як він описує місце розташування монастиря: «Він стоїть недалеко від моря, між горами і пустощем, на місці високому і чудовому»².

² В. Григорович-Барський, *Мандри по Святих місцях Сходу 1723–1747 рр.*, Київ 2000, с. 124.

З допомогою художніх засобів автор візуалізував мальовничу місцину, де розташований монастир. Мандрівника привабив цей монастир не тільки своїм місце розташування, а ще тим, що поряд з обителлю було джерело цілющої води. Сподобався йому болгарський монастир ще й тим, що він був затишним, келії в ньому світлі та просторі. Відзначив подорожній й те, що церква при монастирі чудово оздоблена. Привернули його увагу в церкві дві ікони Георгія: «...одну привезено морем, а другу намальовано на полотні ще до спорудження церкви. Цей образ зветься Зограф, тобто Іконописець, від чого й монастир, поставлений на його честь, носить назву Зограф»³. У цьому монастирі оповідач пробув всього два дні. До монастиря «Зограф» потрапити було не так просто. Вхід до нього охороняв чернець-воротар, котрий уважно оглянув подорожнього і дозволив йому увійти до монастиря, оскільки його одяг був схожий на одяг святогорського ченця. Але перед тим як впустити прочанина до монастиря, чернець-воротар спитав дозволу ігумена. Ігумен виявився дуже гостинним і запросив прочанина до трапезної, де його нагодували вареною чечевичею із сиром, дали шматок хліба і кухоль вина. Мандрівник-оповідач відзначив, що у цьому монастирі ченці на утренью вставали опівночі і служили за бажанням. На початку дня кожен чернець виходив на призначений послух. Не оминув увагою паломник й спосіб організації харчування ченців, котрі їли всього двічі на день. Жили у цьому монастирі переважно болгари. Отже, в автора-оповідача після відвідувань першого монастиря «Зограф» залишилося приємне враження, він відчув прихильне ставлення ченців до прочанина, отримав можливість зсередини збагнути життя болгарських ченців.

Після монастиря «Зограф» автор-оповідач помандрував до другого сербського монастиря «Хіландар», котрий його вразив так, що він аж «зачудувався». Мандрівник помітив, що у цьому монастирі церква знаходиться на високому мармуровому фундаменті, а тому до неї потрібно підніматися сходами. Відзначив оповідач й те, що ікони та розписи на стінах церкви сербського монастиря дуже подібні до тих, які він бачив у болгарському монастирі «Зограф». Він також відчув справжню привітність ченців, їхню гостинність, повагу до паломника. Ченців у сербському монастирі було небагато через те, що більшість з них розбіглася під час

³ Там само, с. 126.

пожежі в монастирі. І хоча їх було мало, але в монастирі було охайно й затишно. Щодо способу життя ченців, то мандрівник відзначив, що вони займаються «рукомеслами», тобто виготовляють хрести та ложки.

З продажу цих речей вони живуть, оскільки прожити на горі Афон дуже важко, адже тут зовсім немає м'якої землі, щоб сіяти зерно або вирощувати виноград.

Отже, письменник акцентує увагу на працелюбності ченців, гостинності та привітності. Розкішним виявився, для ока паломника, монастир «Ватопед», в якому ченці навіть мали свій велетенський корабель та млин. Мандрівник відзначив, що ченці у ньому живуть розкішно, мають вдосталь їжі.

А ось зовсім убогим видався авторові-оповідачеві наступний монастир «Філофей». Убогість його виявилася в тому, що церква в ньому збудована дуже просто, вона не вразила паломника іконостасом. Ченці працюють багато на землі, вирощують свою городину, котру потім самі ж її й споживають. Окрім цього, ченці вудять рибу, частину якої продають. Тобто, автор-оповідач відзначив, що не всі оглянуті ним монастирі мають однакові умови існування. У деяких монастирях панує чернеча розкіш, а деякі схильні до убогості та помірності. У болгарському монастирі особливе враження справила бібліотека, де було чимало цікавих та цінних християнських книг. Оповідач відзначив, що у цьому монастирі болгарські ченці не бідують.

Викликав подив у мандрівника монастир «Симопетра», оскільки він дуже дивно і незвично збудований. Монастир «Симопетра», збудований на кам'янистому пагорбі, а келії тут розміщені у п'ять ярусів, ось тому монастир дуже високий і нагадує суцільну колону. Ченці цього монастиря також мають свій корабель, сіті, вудять рибу, збирають у лісі ягоди. У цілому їхнє життя видалося паломнику тихим та розмірним. Він також відзначив, що вони не бідують, мають усього вдосталь. Проте найбільшу увагу оповідач приділив саме руському монастирю «Святого Пантелеймона», де ченці зустріли його з любов'ю та з повагою поставилися до його бажання побувати на горі Афон. Спосіб життя ченців у цьому монастирі йому нагадував устрій ченців болгарського монастиря. Проте мандрівник відзначив, що ченці у монастирі Пантелеймона живуть дуже убого: «В нашій бо землі ченці в монастирях, як святі в раю, живуть, у повному достатку й спокої, ні про що не дбаючи, тільки про своє спасіння,

бо мають села і підданих, які роблять усе необхідне для монастирів»⁴. У монастирі ж Пантелеймона ченці працюють і вдень, і вночі через те, що їм доводиться платити великі податки туркам за те, щоб вони не вигнали їх з гори Афон. Ченці копають землю, доглядають за виноградом, вирощують пшеницю.

Одним словом, ченці цього монастиря неймовірно працелюбні й дбайливі. Спостерігаючи за їхнім життям, мандрівник зробив висновок про те, що не таке вже тут у них і райське життя.

Щодо харчування ченців у цьому монастирі, то оповідач охарактеризував його так: «...харчуються вони, як можуть»⁵. Така характеристика свідчить про постійну скруту та суттєві нестатки мешканців монастиря. Споглядаючи за таким життям ченців, мандрівник перейнявся організацією їхнього життя, а тому вирішив затриматися у них на декілька днів, щоб хоч якось їм допомогти.

За чотири місяці проживання у монастирі «Святого Пантелеймона» автор-оповідач детально вивчив спосіб організації життя ченців. Він мав можливість придивитися краще до них, а тому й детально описав зовнішній вигляд ченців:

[...] одягнуті у вбрання з чорної вовни; смиренно опутивши очі, вони кланяються один одному, і мило цілуються, тихі і лагідні, небагатослівні, хіба що коли дуже треба, тоді мовлять слово з ласкою й сумиром⁶.

У цій характеристиці привертає увагу розважливий та спокійний тип поведінки ченців. Вони займаються торгівлею, продаючи власноруч вирізьблені з дерева хрести, форми для проскурів, ложки, чотки, сандалі, ножі. Усе це свідчить про те, що ченці гарні та вправні майстри, які добре знаються на різних видах ремесел. Вони працюючі та дбайливі. Щодо організації життя ченців у монастирі «Святого Пантелеймона», то мандрівник відзначив те, що ченці тримають усяку свійську худобу, але вся вона виключно чоловічої статі.

Уважно й детально автор-оповідач презентував устрій життя ченців монастиря «Святого Пантелеймона», адже він поставив собі за мету – вдосконалити себе у монастирському послуху. Звернув увагу паломник на те,

⁴ Там само, с. 135–136.

⁵ Там само, с. 136.

⁶ Там само, с. 139.

як відбувається у монастирі процес випікання хлібу ченцями. Це дійство виконується у такий спосіб:

[...] седмичний пресвітер виходить з фіміамом до замішаного тіста і, належно покадивши, читає *Благословен Бог наш, Трисвятоє*, й по *Отче наш*, а також тропар і кондак храму. Тоді священник читає молитву, яка буває на всеношній, при благословенні п'яти хлібів, і благословляє тісто, рукою своєю хрестоподібно. Потім братія робить хліб. Хліби тут малі, тому що кожному на трапезу окремо дають по одному, і малу мисочку вареної страви [...] ⁷.

Отже, з цього опису стає зрозуміло, що ченці тяжіють до колективної та злагодженої праці. Вони в усьому дотримуються помірності та мінімалізму. Важливі процеси та способи організації побуту в ченців освячуються.

Після першого разу перебування на горі Афон та знайомства з життям ченців у слов'янських монастирях мандрівник шкодував, що життя богопосвячених людей дуже скрутне через податки, котрі вони сплачують туркам. Ченці змушені жити на горі Афон в умовах жорсткої економії, а інколи їм доводилося поступатися милосердним ставленням до убогих та хворих, яким вони могли дати прихисток тільки на деякий час, бо за кожного з них мали платити високі податки турецькій владі.

Через вісімнадцять років, а саме у 1744 році, мандрівник Василь Григорович-Барський знову повернувся на гору Афон і вже більш детально описав східнослов'янські монастирі та життя в них ченців. Так, мандрівник відзначив, що болгарські ченці дуже прості, вони щирі, люб'язні. Та найбільше уваги оповідач приділив саме руському монастирю «Святого Пантелеймона», де він зупинявся на початку своїх мандрів. Даючи характеристику життя ченців монастиря «Святого Пантелеймона», мандрівник стверджує, що живуть

[...] повздержливим і праведним життям і мешкають у скитах, розкиданих у горах, і живуть зі своєї праці вбого та злиденно; до них усіма зневажених, я відчував жаль і співчуття, тому що лиси мають нору, а птахи – гнізда свої, тільки руси не мають, де прихилити голову ⁸.

⁷ Там само, с. 139.

⁸ Там само, с. 624.

Окрім опису життя ченців та свого ставлення до них, В. Григорович-Барський описав архітектурну споруду монастиря, вказавши, що він має чотирикутну форму, але стіни «...його не всі однакові, тому що він довше тягнеться з півночі на південь»⁹. Оповідач відзначив, що ченці монастиря «Святого Пантелеймона» продовжують дуже багато працювати, а з результатів своєї праці вони живуть. Ченці вудять рибу, збирають оливи в садах, а також мають непоганий фруктовий сад.

Помітив він й те, що ченці дуже дбайливі та заощадливі, вони підтримують свій монастир у належному стані, турбуються проте, щоб він не руйнувався. Усе в цьому монастирі, констатує мандрівник, «ветхе і вбоге»¹⁰. Із сумом повідомляє оповідач про те, що у бібліотеці монастиря «Святого Пантелеймона» майже не залишилося слов'янських книг.

Отже, через майже двадцять років у монастирі «Святого Пантелеймона» життя ченців не покращилося, а навпаки згасло. Кількість ченців зменшилася з тридцяти до десятка. У 1735 році цей монастир ченці-руси залишили, а натомість його зайняли грецькі ченці.

Перебуваючи у монастирі «Ксиропотам», котрий належить болгарам, В. Григорович-Барський дізнався про те, що там зберігаються стародавні рукописні книги, а також важливі хрисовули. Проте отці-болгари не заохотили нічого показувати подорожньому. Вони поводили себе дуже дивно. Ченці спочатку обіцяли мандрівникові усе показати, але через деякий час вони змінили своє рішення, обмежившись лише частуванням гостя. Це означало, що ченці дуже обережно ставляться до своїх святинь, а тому не охоче прагнуть їх комусь показувати. Паломника вразила скутість та підозрілість мешканців монастиря. Він був засмучений через те, що богопосвячені люди втратили довіру до паломників.

У монастирі «Григоріу», куди мандрівник відправився далі, вже майже не було сербів, а були лише ченці-греки. За вісімнадцять років монастир помітно занепав. У ньому мешкало лише п'ятеро ченців, які дуже переймалися тим, що через великі борги туркам, вони не можуть підтримувати свою обитель у належному стані.

З кожним роком кількість ченців цього монастиря змінювалася, бо деякі приходили і перебували тут тимчасово, а потім знову залишали

⁹ Там само, с. 626.

¹⁰ Там само, с. 628.

монастир. Серед них було чимало таких, котрі не відзначалися доброчесністю, а тому їх зазвичай випроваджували, забороняючи приходити до обителі. З цього приводу письменник розмірковував так:

Але, як я вже писав про мешканців Лаври, так само і в інших святогорських монастирях, і великих, і малих, є люди чудові й добродішні, є підступні та зловмисні, і є середні поміж ними. Та це й не дивно. Якщо серед дванадцяти апостолів, що їх зібрав сам Христос, знайшовся один лукавий чоловік, тим паче серед п'ятдесяти або ста ченців можуть виявитися двоє або троє злих[...]¹¹.

Отже, з цього роздуму стає зрозуміло, що серед богопосвячених людей, на жаль, трапляються й такі, яких треба остерігатися. В. Григорович-Барський визнав, що з усіх монастирів саме монастир «Григоріу» заслуговує на схвалення, але через своє зубожіння він викликав у подорожнього розпач. Для того, щоб якось вижити ченці розходилися селами та містами просити милостиню. Ченці цього монастиря виявилися дуже щирими та відкритими. Вони радо зустрічали подорожнього. Монастир «Григоріу» виявився дуже затишним, хоча за розмірами порівняно з іншими монастирями він був невеликий.

У наступному монастирі «Діонисат» ченці виявилися не такими привітними та гостинними. Вони поселили мандрівника в убогому готелі, дали дуже жорстку постіль. Три дні перебував В. Григорович-Барський у цьому монастирі й не почув ні від кого жодного доброго слова. Ніхто з ченців не поцікавився тим, що він робить в монастирі, звідки прийшов, що малює чи перемальовує.

Така байдужість неймовірно вразила письменника, адже за всі роки його мандрів він уперше відчув на собі таке неприязне ставлення до людини, котре не було притаманне богопосвяченій братії.

Окрім того, ченці абсолютно ігнорували прохання мандрівника показати йому хрисуви, книгозбірню. Вони вдавали, що зайняті або ж не розуміють, що він від них хоче. І тільки постійні благання подорожнього все-таки змусили їх показати усе те, що цікавило його та заслуговувало на увагу. Але через недбалство ченців майже всі рукописи книгозбірні були поточені червами, вкриті багаторічною пилюкою. І це неймовірно засмутило подорожнього мандрівника, адже він навіть не міг уявити,

¹¹ Там само, с. 668.

що мешканці обителі так занапали важливі та унікальні для цього місця цінності. У книгозбірні В. Григорович-Барський знайшов чимало цікавих фактів про перших фундаторів цього монастиря, які дбали про його добробут. Рукописи ще раз підтвердили, що монастир «Діонисат» був заснований як обитель добра та міцної віри.

Не менші розчарування у подорожнього викликав болгарський монастир «Святого Павла», котрий так само як і «Діонисат» за двадцять років неймовірно зубожів. Ченців болгар тут майже не було. Книгозбірня зі слов'янськими книгами була розпродана. З розповідей ченців мандрівник дізнався, що на монастир напали розбійники, котрі знищили скит, а також пограбували обитель. Через це більшість ченців болгар вимушені були залишити монастир. Згодом монастир зайняли греки, котрі стали викорінювати усе, що було пов'язане з болгарською традицією. Між чернеchoю братією також панувала у цьому монастирі незгода на час прибуття сюди мандрівника.

Отже, В. Григорович-Барський, залишаючи монастир «Святого Павла», дійшов такого висновку, що не тільки через великі турецькі податки занепадають на горі Афон монастирі, а декою мірою до цього причетні непорядні ченці. Він відзначив, що найбільшою проблемою святогірських монастирів є незгода між ченцями, яка призводить до того, що вони масово залишають монастирі. Ченці, котрі ходять просити милостиню для своїх монастирів, не повертаються назад, а зібрані гроші залишають собі. Ті ж ченці, котрі й залишалися тимчасово у стінах монастирів, жили у них своїм коштом і не бажали відшкодувати бодай хоч якісь кошти для загального добробуту монастиря. Помітив він й те, що ченці не охоче займалися ремеслами та садівництвом, котрі раніше приносили непогані прибутки монастирям. Усе це свідчило про занепад інституту чернецтва у святогірських монастирях.

У монастирі «Ксеноф» автор-оповідач став свідком того, як ченці займаються самолікуванням з допомогою лікувальної води. Навесні ченці приходять до джерела з цілющою водою, котрою вони лікують переважно органи травлення. Розмірковуючи над унікальними властивостями цієї води, паломник шкодував, що поза межами монастиря «Ксеноф» про цю чудодійну воду ніхто нічого не знає. Її лікувальні властивості могли б принести користь монастиреві, адже чимало заможних християн охоче приїхали б до монастиря на лікування і залишити тут чималі гроші.

Неабияке захоплення у мандрівника викликав монастир «Ксиропотам», поблизу якого в лісах живе п'ятнадцять безмовних скитників. Ченці цього монастиря чітко дотримувалися уставу. На час приїзду до монастиря автора-оповідача тут мешкало лише тридцять ченців. Як виявилось, решта розійшлася по різних місцевостях збирати милостиню аби сплатити туркам відповідну суму податку. При монастирі «Ксиропот» була непогана бібліотека, але доступ до неї виявився закритим для паломника. Ченці неохоче туди пускали паломників. Деякі ченці розповіли, що більшість книг вони друкували власноруч.

У Мандрах по Святих місцях Сходу... В. Григорович-Барський презентував повноцінну картину життя та організації побуту ченців декількох десятків монастирів на горі Афон. Життя ченців святогірських монастирів чітко визначене у часопросторових координатах – двадцять років. Автор-оповідач художньо презентував побут, спосіб організації життя ченців, а також безмовних скитників. Саме образи безмовних скитників привертати найбільшу увагу паломників, адже ці люди демонстрували віруючим силу духу.

У способах описів життя ченців можна відзначити помітну еволюцію самого автора-оповідача, котрий від простих констатацій на початку подорожі перейшов до глибоких роздумів щодо майбутнього монастирів, організації життя ченців, осмислення значення святогірських монастирів у цілому вже наприкінці своїх мандрів. Особливо тішило паломника те, що за двадцять років жоден з монастирів не розорився і не припинив своє існування. І це, на думку автора-оповідача, усе завдяки богопосвяченим людям.

Художньо моделюючи образ ченців святогірських монастирів, Василь Григорович-Барський намагався максимально об'єктивно презентувати способи життя богопосвяченої братії. Він виявився уважним до перебігу життя ченців, до того, як вони організували свій побут. Письменник дуже вдало презентував процеси самовдосконалення ченців, акцентував увагу реципієнта на тому, що богопосвячене життя організоване так, щоб довести особу, яка прямує шляхом досконалості, до утвердження переконання істинності віри. Богопосвячене життя у монастиря чітко регламентоване та унормоване. Автор-оповідач акцентує увагу на тому, що чернеча спільнота – це чітко організований колектив, де кожен виконує свої обов'язки, працює для загального добра. Він також показав, що

життя ченців проходить у постійних турботах: з чого платити податки, як нагодувати та прихистити тих, хто в цьому має потребу, як забезпечити належне функціонування монастиря.

У *Мандрах по Святих місцях Сходу...* автор великою заслугою ченців вбачав їхнє заняття ремеслами. Змушений письменник визнати той факт, що монастир не завжди був прихистком від життєвих негараздів. З прикрістю письменник писав проте, що за монастирськими мурами траплялися непорядні ченці, котрі зазіхали на деякі фінансові накопичення чернечої братії та вчиняли крадіжки. Такі ченці нерідко самі втікали з монастирів, бо добре знали, що монастирський устав передбачає суворе покарання за крадіжку. Попри такі неприємні моменти, В. Григорович-Барський демонструє у творі загальну тенденцію мирян до богопосвячених людей – вони є ідеалом духовної досконалості.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Григорович-Барський В., *Мандри по Святих місцях Сходу 1723–1747 рр.*, Київ 2000.
- Дмитрів І., *Образ богопосвяченої особи в українській поезії міжвоєнного періоду ХХ століття*, «Актуальні питання гуманітарних наук» 2015, вип. 12, с. 205–212.
- Чарді Ф., *КОИНОІА – Койнонія: Богословсько-духовний путівник монашої спільноти*, Львів 2002.

Svitlana Kovpiк

Kyivyi Rih State Pedagogical University

SUMMARY

**Literary Interpretation of the Monk Image in the Pilgrim Work
A Journey to the Holy Places of the East 1723–1747 by V. Hryhorovych-Barskyi**

This paper investigates specific features of literary interpreting the monk image in the pilgrim work *A Journey to the Holy Places of the East 1723–1747* by the Ukrainian writer V. Hryhorovych-Barskyi. The author of the paper has identified the peculi-

arities of modelling the image of a God consecrated person in the literary work. It was stated that in the Serbian and Bulgarian monasteries on Mount Athos, the monks had a special way of organizing their lives: they did handicrafts and went fishing, worked in the field, carried out the trade of manufactured church things. It should be noted that during the period from 1726 to 1744 most of the Eastern Slavic monasteries became noticeably impoverished. The reason of such poverty was not only huge Turkish taxes, but also conflicts and disputes among the monks. All this caused the decline of the majority of Sviatohorsk monasteries. It is determined that the writer presented the images of the monks very objectively, avoiding the exaggeration of their actions and behaviour. The author tried to explain the reasons why there were not many virtuous monks in the monasteries on Mount Athos, who temporarily found the shelter in a certain monastery and then they left it. Such cases, unfortunately, took place within the walls of holy monasteries. The life of the monks in Mount Athos monasteries was marked by daily work and care for their monastery. Predominantly, the monastery brotherhood showed hospitality and respect for the traveler, they provided him the shelter and helped with adjusting to the monastery life. However, there were such monasteries in which the monks were suspicious and indifferent to the traveler.

Keywords: monks, monastery, organization of life, impoverishment, decline.

Ключові слова: ченці, монастир, організація життя, зубожіння, занепад.